

ІМАГОТИПИ ХРИСТИЯН-ПРЕСВІТЕРІАНЦІВ В РОМАНІ ВАЛЬТЕРА СКОТТА «ПУРИТАНИ»

Для будь-якого міжлюдського порозуміння найбільш важливими є взаємні уявлення: пізнання себе через власне «я» та сприйняття нас «іншими»; наше сприйняття «іншого» – як чужинця чи сусіда, ворога або партнера. З огляду на посилення в об'єднаній Європі міжрелігійних, мультикультурних процесів та тенденцій, комунікативно-рецепційні релігійні аспекти дедалі більше зацікавлюють сучасних гуманітаристів.

Імаготипи одних релігій у свідомості представників інших віддавна присутні в світовій літературній спадщині і завжди цікавили літературознавців. Проблеми формування й інтерпретації імаготипів в літературі досліджували зарубіжні імагологи Будний В. [1], Наливайко Д. [2], Орехов В. [3], а також зарубіжні компаративісти Беллер М. (Beller M.) [6], Дісеренк Х. [8], Варрак І. (Warraq I.) [15] та ін.

У даній статті досліджено літературні імаготипи християн-пресвітеріанців в історичному романі англійського письменника Вальтера Скотта «Пуритани» («Old Mortality»).

Під час дослідження широко використовувалися методологічні надбання сучасної імагології – а саме ідеї висловлені у працях М. Беллера [6], Х. Дізерінка [8] та інших.

Причини та характер зображених автором імаготипів християн-пресвітеріанців у романі «Пуритани» варто шукати у перипетіях біографії самого Вальтера Скотта. Хоча Скотт і виріс в родині благочесних пресвітеріан (письменник згадував: «мій батько щиро і фанатично дотримувався суворих традицій кальвінізму» [Цитата за: 10, 9]), він не поділяв батьківських релігійних поглядів. Відмова Скотта від релігійних вподобань батька, стала причиною тривалих суперечок між ними, які, врешті-решт, призвели до різких розбіжностей у релігійних світоглядах.

У численних дискусіях зі своїм учителем – затятим прибічником пресвітеріанства Скотт неодноразово зізнавався, що не поділяє доктрину пресвітеріан і йому є більш близькими погляди Монтроза. На думку дослідника Дж. Гібсона Локхарта (John Gibson Lockhart), саме готуючись до цих, сповнених суперечок дискусій, Скотт старанно проштудював старовинні рукописи про ранню історію шотландської церкви, релігійні братовбивчі війни та страждання його народу, і, таким чином, отримав ґрунтовні знання з теології та історії церкви. Отриманні знання Скотт і використав у романі «Пуритани» [10, 25].

Локхарт вважав, що В.Скотт у згаданому романі відобразив своє критичне ставлення до пресвітеріанства, намагаючись устами героїв роману переконати читачів у тому, що його канони, були занадто суворими, а, подекуди, й навіть безглуздими [10, 27]. Локхарт вказував на те, що Скотт ніколи не відмовлявся від моральних ідеалів пресвітеріанства, подекуди критикуючи їх [11, 456]. Дослідник наполягав на тому, що Скотта варто віднести до тих людей, які неабияк ризикували, відмовляючись від пресвітеріанства, ігноруючи суворість, з якою голови пресвітеріанських сімей змушували дотримуватись релігійних правил, сповнених пережитками пуританських ритуалів [11, 456].

Локхарт також зробив припущення, що автор «Пуритан» більше симпатизував єпископській церкві не лише через її менш суворі, порівняно з пресвітеріанською, правила, але й тому, що відправи під час богослужінь у цій церкві задовільняли «широкі антикварні інтереси Скотта» [11, 456].

На думку Джона Бакена (John Buchan), Скотт у зрілому віці цілковито відмовився від батьківської віри. Не приймаючи традиційну теологічну систему Шотландії, письменник ігнорував її, не цікавився нею, не дозволяв їй на себе впливати. У своїй книзі «Sir Walter Scott» Бакен зазначав: «На відміну від своїх земляків, він не цікавився метафізикою кальвінізму» [7, 48].

Р. Френч (Richard French) вказував на ще одну причину, зігноровану Локхартом та іншими дослідниками, через яку Скотт міг більше симпатизувати єпископській церкві, ніж пресвітеріанській – його погляди на модерну доктрину націоналізму. Дослідник стверджував, що Скотт був відвертим прибічником союзу двох стародавніх королівств – Англії і Шотландії під однією короною. Хоча у своїх романах письменник і прославляв Шотландію, насправді, зазначав Френч, він не підтримував ідеї відділення Шотландії від Англії і сповідував великодержавну концепцію Англійської монархії. Саме через те, що єпископська церква відстоювала ідею об'єданого королівства, письменник ставився до неї більш лояльно, ніж до пресвітеріанської. На думку Френча, усі романи Скотта просякнуті ідеями саме антиримського (антипапського) католицизму: «This blunt Protestant showed anti-Roman Catholicism in almost every novel» [9, 43].

Британська письменниця, історіограф та бібліограф У. Поуп-Хеннесі (Una Pope-Hennessy) зазначила, що В. Скотт був першим англійським романтиком, який ґрунтовно і всесторонньо охарактеризував католиків. Щоправда дослідниця дорікала письменнику за те, що він увів у роман лише «благородних і чесних папістів», зображаючи лише «шляхетні звички католицьких монахів», а не реальне тло служителів церкви. Саме тому, абати і монахи Скотта, на її думку, «не мали нічого справді релігійного, крім одягу» [13, 62]. Дж. Бакен з цього приводу писав: «Знання Скотта про католицизм були поверховими. Через те він плекав помірний і примітивний протестантизм» [7, 227-228].

На думку С.А. Орлова, створюючи роман «Пуритани», Скотт свідомо прагнув через історичне минуле «показати боротьбу ідей, процес неминучого зіткнення нового зі старим» [4, 238]. Дослідник Ендрю Ленг назвав роман «Пуритани» одним з найкращих історичних романів автора: «The origin of «Old Mortality», perhaps the best of Scott's historical romances, is well known» [14, 2]. Сам автор у передмові до роману зазначив, що роман «Пуритани» був написаний не лише на багатому матеріалі опрацьованого ним архівних джерел, але й на базі його «польових досліджень живої старовини» шотландських містечок та селищ [14, 6]. Специфічного незабутнього колориту роману додали, безперечно, і драматичні колізії з життєвого досвіду самого письменника.

Дія роману розгортається наприкінці XVII століття, у часи, коли Шотландія переживала останні роки кривавих релігійних війн. Протестанти-пуритани і католики ворогували між собою з релігійних переконань та убивали одні одних лише за те, щоб скинути з себе тиранію, яка знищує і тіло і душу: «... to obtain the liberty of conscience of which they had been long deprived, and to shake themselves free of a tyranny, directed both against body and soul» [14, 117]. Б. Пеїзов зазначав: «Пуритани доведені до відчаю релігійними переслідуваннями, шаленіли і вдавалися до таких дій, які з моральної точки зору мали бути засуджені. Усі ці проблеми Скотт глибоко відчув і відобразив у своєму романі» [5, 167].

З перших сторінок твору автор говорить про мету, яку він переслідує – віддати належне долі католиків і протестантів «I had more difficulty in finding materials for correcting the tone of partiality which evidently pervaded those stores of traditional learning, in order that I might be enabled to present an unbiased picture of the manners of that unhappy period, and, at the same time, to do justice to the merits of both parties» [14, 12]. Таким чином, В.Скотт з самого початку пропонує читачеві побачити «об'єктивну картину» того, що відбувалося.

У пізньому середньовіччі вплив релігії на свідомість людини був досить потужним і нова влада імперії не могла не скористатися цим для втілення своїх державницьких планів. Англійська церква стала залежною від корони. Духовенство, яке обирав король, повністю залежало від його волі і перебувало у стані служителів короні, а не Богу. Приходські священники-англійці мали слідувати за кожним кроком віруючих. Коли виникала найменша підозра у нелояльності до державної влади, або ж не дотримувалися закони, «таємна комісія», нещадно розправлялася з «відступниками», кидаючи їх у так звані «темниці вігів» (the Whig's Vault), де вони помирали у жахливих муках: «...several died of the diseases incidental to such a situation; and others broke their limbs, and incurred fatal injury, in desperate attempts to escape from their stern prison-house» [14, 2]. Через такі утиски виникла нова опозиційна релігійна течія – пуританізм. Основним завданням пуритан було очищення церкви від усього, що нагадувало католицький культ¹.

Скотт зазначає, що з початком правління династії Стюартів державну англійську церкву було повністю відновлено, а інші релігійні течії, насамперед пресвітеріанство, було піддано гонінням: «... the Privy Council of Scotland made a general arrest of more than a hundred persons in the southern and western provinces, supposed, from their religious principles, to be inimical to Government, together with many women and children. These captives were driven northward like a flock of bullocks, but with less precaution to provide for their wants...» [14, 12].

Автор проводить думку, що роялісти прагнули усіма доступними їм засобами протидіяти пуританському духові «puritanical spirit» [14, 13]. Одним з таких засобів було проведення бойових оглядів, які були надзвичайно яскравими та привабливими для молодих пресвітеріанців «... the feudal array of the county was called out, and each crown-vassal was required to appear with such muster of men and armour as he was bound to make by his fief, and that under high statutory penalties» [14, 14].

На погляд Скотта, чим більше роялісти прагнули послабити аскетизм затятих пресвітеріан, тим сильнішим він ставав: «The rigour of the strict Calvinists increased, in proportion to the wishes of the government that it should be relaxed» [14, 14]. Устами своїх героїв письменник звинувачує прибічників англійської церкви у тому, що вони зневажають закон Божий: «it is they, perjured as they are, who have rejected all law, both divine and civil, and who now persecute us for adherence to the Solemn League and Covenant between God and the kingdom of Scotland, to which all of them, save a few popish malignants, have sworn in former days, and which they now burn in the

market-places, and tread under foot in derision» [14, 34]. Саме тому, доведені до відчаю протестанти беруться за зброю «We are this day in arms for a broken Covenant and a persecuted Kirk» [14, 97]. Звичайно, ні про яку військову підготовку серед пресвітеріанців і мови бути не могло, адже переважна їх більшість були простолюдинами: «Майже всі вони були погано озброєні, з кінями у них було ще гірше, однак вони горіли бажанням боротися за свою віру «...armed with scythes set straight on poles, hay-forks, spits, clubs, goads, fish-spears, and such other rustic implements as hasty resentment had converted into instruments of war» [9, 93]. Католики в романі зневажливо називають пресвітеріанців «безсоромними фанатиками», однак автор зображає їх як сміливих і рішучих людей, сповнених надзвичайної хоробрості та військового ентузіазму: «A handful of resolute men may defend any defile in these mountains against such a small force as this is, providing that their bravery is equal to their enthusiasm» [14, 92].

Для підтвердження такої думки, В. Скотт наводить безліч прикладів, зокрема те, що у боротьбі з гнобителями-католиками, брали участь навіть жінки і діти: «On the side of the hill that rose above the array of battle which they had adopted, were seen the women and even the children, whom zeal, opposed to persecution, had driven into the wilderness. Like the females of the ancient German tribes, the shrill cries which they raised, when they beheld the glittering ranks of their enemy appear on the brow of the opposing eminence, acted as an incentive to their relatives to fight to the last in defence of that which was dearest to them» [14, 93].

Автор підкреслює моральну правоту повстанців і спонукає читача захоплюватися їх мужністю: «...it is impossible to deny the praise of devoted courage to a few hundred peasants, who, without leaders, without money, without magazines, without any fixed plan of action, and almost without arms, borne out only by their innate zeal, and a detestation of the oppression of their rulers, ventured to declare open war against an established government, supported by a regular army and the whole force of three kingdoms» [14, 108].

В. Скотт яскраво промальовує різницю між католиками і пресвітеріанцями описуючи королівську армію, де «панував вірцевий порядок» [14, 168] та військо пресвітеріан – у стані «повного збентеження та розбрату» [14, 168].

Хоча під час військових дій солдати королівської армії демонстрували свій професіоналізм та дисциплінованість, В. Скотт зазначав, що у мирний час вони грабували, чинили свавілля та спустошували міста та селища Шотландії. Пресвітеріанець Кадді досить влучно характеризує їхні дії: «they are heading and hanging among us, and trailing us after the blackguard troopers, and taking our goods and gear as if we were outlaws» [14, 88].

З уст представників протестантизму повсякчас лунають негативні характеристики прибічників єпископської церкви. Зокрема Матуся Моз називає їх відступниками та похитливими користолюбцями, які «daub over and drown their consciences by complying with wicked exactions, and giving mammon of unrighteousness to the sons of Belial» [14, 51].

Усіх пресвітеріан, зображених в романі можна умовно поділити на три групи. Дослідниця національних та релігійних імаготипів, літературознавець Гарсія Монсерат Мартінес зазначила, що таке калейдоскопічне зображення героїв роману допомагає не лише глибоко зрозуміти події, а й подолати упередженість у стереотипі Чужого» [12, 7].

Першу групу презентують такі персонажі, як Аввакум Багатогнівний та Габріель Кимвал. Проповіді цих божевільних релігійних фанатиків сповнені ненависті, жагою вбивства та нестримного бажання кровопролиття: «Take the infants and dash them against the stones; take the daughters and the mothers of the house and hurl them from the battlements of their trust, that the dogs may fatten on their blood» [14, 124]. Імаготип цієї групи є різко негативним.

Другу групу пресвітеріан найповніше презентує образ Берлі. Це люди обов'язку, які взялися за зброю, щоб захистити рідну віру та землю. Хоча, на перший погляд, захист вітчизни та віри є справою честі, Скотт у зображенні характерів та вчинків героїв цієї групи застосовує такі літературні прийоми, які насторожують читача, викликають у нього, щонайменше, недовіру: «His features, austere even to ferocity, with a cast of eye, which, without being actually oblique, approached nearly to a squint, and which gave a very sinister expression to his countenance, joined to a frame, square, strong, and muscular, though something under the middle size, seemed to announce a man unlikely to understand rude jesting, or to receive insults with impunity» [14, 24]. Жага помсти та примітивне розуміння християнських чеснот застилають очі таким релігійним фанатикам як Берлі, вичавлюють з них усе людське. Коли читач дізнається, що Берлі зі звірячою жорстокістю вбив католицького архієпископа, його ставлення до іміджу убивці не може бути позитивним. Ці надзвичайно сміливі, рішучі і самовіддані люди знаходяться у полоні консервативних утопій пресвітеріанства і не можуть піднятися вище релігійних догм, через що і страждають їхні «тіла і душі»: «Think you not it is a sore trial for flesh and blood, to be called upon to execute the righteous judgments of Heaven while we are yet in the body, and continue to retain that blinded sense and sym-

pathy for carnal suffering, which makes our own flesh thrill when we strike a gash upon the body of another?» [14, 32]. В. Скотт спонукає читача не сприймати таких героїв, які за для досягнення власної свободи і незалежності знехтували життям інших людей.

Третю групу пресвітеріан презентує головний герой роману – син покійного пресвітеріанського ватажка, молодий дворянин Генрі Мортон. Він навіть не зовсім пресвітеріанин, а людина яка пристала до лав протестантів задля боротьби за політичну незалежність своєї вітчизни. Мортон відчуває відразу до фанатизму та кровожерливості як представників пресвітеріанства, так і англіканства: «his enthusiasm was unsullied by fanatic zeal, and unleavened by the sourness of the puritanical spirit» [14, 78]. Мортон відчуває відразу до будь-якого різновиду насильства як у політиці, так і в релігії. Його вражає фанатизм та вузькість поглядів своїх побратимів, він не поділяє їх злості, ненависті та «нестримні пристрасті» [14, 135]. Однак більш за все його обурює зневажливе, рабовласницьке ставлення англіканців до пуритан: «...his mind was still more revolted by the tyrannical and oppressive conduct of the government, the misrule, license, and brutality of the soldiery, the executions on the scaffold, the slaughters in the open field, the free quarters and exactions imposed by military law, which placed the lives and fortunes of a free people on a level with Asiatic slaves» [14, 79].

Використовуючи такий літературний прийом, як алюзію, В. Скотт наділив представників цієї групи пресвітеріанців ідеалами добра, справедливості, братства та гуманізму. Безсумнівно є те, що устами головного героя роману письменник висловив свої погляди, що сформувалися у нього впродовж життя, на роль і місце різних гілок християнства у становленні громадянського суспільства у Британській монархії, а також своє бачення розв'язання тих релігійних і національних протиріч і конфліктів, які залишаються не розв'язаними до цих пір у Об'єднаному Королівстві.

Примітки

- ¹ Пуритани боролися проти будь-якої церковної розкоші: ікон, вівтаря, використання дорогого, на той час, різнокольорового скла у вітражах храмів і всього того, що заважало «чистоті віри». Вони також виступали проти органної музики, а канонічні молитви під час богослужіння вимагали замінити на довільні усні проповіді і молитви-імпровізації. Крім того, вони наполягали на відміні обрядів, які перейшли в англіканську церкву з католицизму (хрещення під час молитви, колінопреклоніння тощо).

Список використаних джерел

- Будний В. Розгадка чарів Цірцеї : національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології / В. Будний // К. : СІЧ. – 2007. – № 3. – С. 52-63.
- Наливайко Д. Літературна імагологія: предмет і стратегії // Теорія літератури й компаративістики / Д. Наливайко. – К. : Вид. дім – Києво-Могилянська академія, 2006. – С. 91-103.
- Орехов В. В. Русская литература и национальный имидж (Имагологический дискурс в русско-французском литературном диалоге) / В. В. Орехов. – Симферополь: Антиква, 2006. – 608 с.
- Орлов С.А. Исторический роман Вальтера Скотта: [монография] / С.А. Орлов. – Москва : Изд-во Худож. лит, 1965. – 484 с.
- Реизов Б. Вальтер Скотт / Б.В. Реизов // Скотт В. Собр. соч. : в 20 т. – Москва : «Художественная литература». – 1960. – Т. 1. – С. 23.
- Beller M. Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters [a critical survey] / M. Beller. – Amsterdam – New York : Editions Rodopi B.V., 2007. – 476 p.
- Buchan J. Sir Walter Scott / John Buchan. – London. – 1932. – 371 p.
- Dyserinck H. Komparatistische Imagologie. Zur politischen Tragweite einer europäischen Wissenschaft von der Literatur / Hugo Dyserinck // Europa und das nationale Selbstverständnis: Imagologische Probleme in Literatur, Kunst und Kultur des 19 und 20 Jahrhunderts. – Bonn, 1988. – S. 13-37.
- French R. The Religion of Sir Walter Scott / Richard French // Studies in Scottish Literature. – Louisiana State University, 1964. – Vol. 2. – С. 32-44.
- Lockhart J. G. Memoirs of the life of Sir Walter Scott, Bart / J. G. Lockhart. – Edinburgh : Murray & Whittaker, 1838. – Vol. 1. – P. 1-60.
- Lockhart J. G. Memoirs of the life of Sir Walter Scott, Bart / J. G. Lockhart. – Boston. – 1901. – Vol. 5. – 513p.
- Martínez García Anti-Nationalism in Scott's «Old Mortality» / Garcia Martinez // Comparative Literature & Culture. – Purdue University Press : Purdue University, 2010, Vol. 12. – С. 2-9.

13. Pope-Hennessy, Una. The Laird of Abbotsford: An informal presentation of Sir Walter Scott / Una Pope-Hennessy. – London : Putnam, 1932. – 310 p.
14. Scott W. Old Mortality : [the novel] / Walter Scott. – Oxford : Oxford University Press. – 2009. – 624 p.
15. Warraq I. Sir Walter Scott's Crusades and Other Fantasies / I. Warraq. – London : New English Review Press, 2013. – 277 p.

Анотація. Використовуючи новітні методи дослідження однієї з галузей компаративістики – імагології, автор статті досліджує історичні, культурологічні, соціологічні і психологічні аспекти формування імаготипів християн-пресвітеріанців у романі Вальтера Скотта «Пуритани».

Ключові слова: імаготипи, Вальтер Скотт, роман «Пуритани», пресвітеріанці, католики, імагологія.

Summary. Using the latest methods of one of the branches of comparative literature – imagology, the author of the article investigates historical, cultural, sociological and psychological aspects of the imago type of the Presbyterian in W. Scott's novel "Old Mortality".

The author of the article underlines that the problem of the formation and transformation of religious stereotypes in the modern multicultural world is highly relevant, and their impartial study is the base for overcoming misconceptions that complicate mutual understanding between representatives of different cultures.

Paying attention to the importance of this problem, the author studies it in the field of literary imagology and focuses on correlation of religious stereotypes, which are common in ordinary consciousness, and such literary images, that use them as a building material for the creation of artistic effect.

The stereotype notion of a Scotchman interested in religion is that of a Calvinistic Presbyterian. The author of the investigation emphasizes that Walter Scott does not fit that idea, as in early childhood Scott was a Presbyterian, but he never shared his father's devotion to this form of Calvinism.

The investigator underlines that Scott's interest in religion was necessarily limited. Because of his education he had a vast knowledge of the doctrines and history of Presbyterianism and Calvinism.

The author of the article distinguishes three groups of Presbyterians in "Old Mortality" and gives historical, cultural, sociological and psychological characteristics of those religious imago types.

It is assumed, although it cannot be proved, that as a convert he acquired a similar knowledge of the Church of England. In his personal and published writings Scott displays an interest in religion and shows he is a religious man. His moral and religious beliefs have impressed themselves upon almost all his writings.

Key words: the imago type, Walter Scott, the novel "Old Mortality", Presbyterian, Catholic, imagology.

Отримано: 20.07.2015 р.

УДК 821.161.2-14(477.53)

Лисенко А.В., Дорошенко С.М.

БАГАТОГРАННІСТЬ ПОЕТИЧНОГО СВІТУ ВОЛОДИМИРА ТАРАСЕНКА

Постановка проблеми. Література рідного краю, попри повсякденне акцентування уваги на відродженні національної духовності, часто залишається відстороненою від загальноукраїнського літературного процесу. Однак знання народом своєї культури, історії, досягнень і особливостей є не тільки показником його духовної зрілості та інтелігентності, а й важливою передумовою і стимулом подальшого його поступу. У сузір'ї славетних імен вітчизняних письменників є багато тих, хто своїм життям і творчістю якнайтісніше пов'язані з історією полтавського краю, що виплекав чимало митців всеукраїнського та світового рівнів. Серед яких Іван Котляревський, Микола Гоголь, Панас Мирний, Володимир Самійленко, Олесь Гончар, Павло Загребельний, Василь Симоненко, брати Тютюнники... Всі вони є окрасою української літератури, гордістю Полтавщини. Та літературна Полтавщина – це не тільки геніальне вчора. Вдячну читацьку аудиторію мають сучасні поети та прозаїки, які у своїх творах продовжують традиції краю й освоюють нові мистецькі обшири.

До визначальних постатей сучасності належить Володимир Тарасенко, талант якого незаперечний, саме тому поезії вражають кожного, близькі читачеві, хвилюють його.